

مخدرها و مسکرات ایرانیان در دوره‌های صفوی و قاجار؛ گفت‌وگو با نیما صالحی علامه، مترجم آثار پروفیسور رودی مته

کوکنار خانه‌ها و قهوه‌خانه‌های عصر صفوی

همه‌گیری مصرف تریاک در ایران، چای را جایگزین قهوه کرد ◀ ورود چای الگوی مصرف نوشیدنی را در ایران دگرگون کرد

یافته‌هایی نو ارائه داده‌اند. پروفیسور رودی مته، ایران‌شناس سرشناس هلندی، به‌عنوان متخصص تاریخ دور صفویه، با دسترسی به پاره‌های سندهای مهم کمپانی‌های هند شرقی، برتقال و بریتانیا و پژوهش درباره آنها، آگاهی‌هایی ارزشمند از ایران در روزگاران صفوی و قاجار ارائه کرده است. این سندها به‌ویژه درباره تجارت و مصرف تریاک و شراب در ایران، وضع قهوه‌خانه‌ها و کوکنارخانه‌ها، یافته‌هایی ارزشمند برای‌مان روایت کرده‌اند که می‌توانست تصویری نو از وضع زندگی اجتماعی در روزگاران یادشده بنمایاند. این

ماهرخ ابراهیم‌پور - خبرنگار حوزه تاریخ دسترسی به سندهای تازه تاریخی موجب می‌شود جزئیاتی بیشتر از تاریخ ایران به‌ویژه در زمینه‌های زندگی اجتماعی در دوره‌های گذشته روشن شود. پاره‌ای کمپانی‌های بازرگانی، ماموران و دیپلمات‌ها که در ایران شاه قاجار نیز روایت کرده است ایرانیان و فتحان چای در صبح و دو فتحان در عصر همراه با یک یا چند حب تریاک می‌نوشیده‌اند. به روایت وی، استنشاق تریاک همچنین خشکی دهان را در پی می‌آورد که نوشیدن چای آن مشکل را می‌توانست برطرف کند.

قهوه‌خانه در دوره صفویه چگونه مکانی به شمار می‌آمد؟
دو گونه مکان در میدان نقش جهان در دوره شاه عباس یکم صفوی برای تفریح مردم وجود داشت: یکی، کوکنارخانه بود که مردم در آن چای شیره تریاک می‌خورند، زیرا کشیدن تریاک در آن روزگار چندان رواج نداشت و بیشتر، آن را می‌خورند. قهوه‌خانه، مکان دیگر بود که مردم در آن چای‌مان‌شان را می‌گذرانند. قهوه‌خانه‌های دوره صفوی درواقع گونه‌ای کباب‌ه به شیوه ایرانی بود که مراسم خاص در دوره صفوی، به احتمال زیاد در زمان سلطنت شاه تهماسب در شهر قزوین پدید آمدند. این مکان مهم اجتماعی در زمان شاه عباس یکم در شهر اصفهان گسترش یافت. قهوه‌خانه همان گونه که از نامش برمی‌آید، در آغاز جای قهوه‌نوشی بود. گیاه چای با آمدن به ایران و کشت در پاره‌ای منطقه‌های شمالی و ذائقه‌پذیری طعم چسالی دم‌کرده در میان مردم، کم‌کم جای قهوه را در قهوه‌خانه گرفت. چای‌نوشی از نیمه دوم سده سیزدهم هجری در قهوه‌خانه‌ها رواج یافت اما نام قهوه‌خانه همچنان بر آنها برجا ماند. زمین برای گسترش قهوه‌خانه در شهرهای بزرگ همچون تهران، در دوره قاجار به‌ویژه دوره پادشاهی ناصرالدین شاه فراهم شد. قهوه‌خانه با ریشه گرفتن در متن جامعه و میان توده و گسترش در شهرها توانست به گونه یک واحد فعال صنفی با کارکرد ویژه و مشخص فرهنگی-اجتماعی خود را بنمایاند. پیش از باگرفتن قهوه‌خانه‌های همگانی در شهرهای ایران، ابدارخانه‌هایی در دربار پادشاهان صفوی بود که در آن چای قهوه هم‌کار کرده، به درباریان و مهمانان‌شان می‌نوشاندند. شغل قهوه‌چی گری نیز همراه با رسم قهوه‌بزی در دربار صفوی پدید آمد و از مناصب مهم

یافته‌هایی نو ارائه داده‌اند. پروفیسور رودی مته، ایران‌شناس سرشناس هلندی، به‌عنوان متخصص تاریخ دور صفویه، با دسترسی به پاره‌های سندهای مهم کمپانی‌های هند شرقی، برتقال و بریتانیا و پژوهش درباره آنها، آگاهی‌هایی ارزشمند از ایران در روزگاران صفوی و قاجار ارائه کرده است. این سندها به‌ویژه درباره تجارت و مصرف تریاک و شراب در ایران، وضع قهوه‌خانه‌ها و کوکنارخانه‌ها، یافته‌هایی ارزشمند برای‌مان روایت کرده‌اند که می‌توانست تصویری نو از وضع زندگی اجتماعی در روزگاران یادشده بنمایاند. این

یافته‌هایی نو ارائه داده‌اند. پروفیسور رودی مته، ایران‌شناس سرشناس هلندی، به‌عنوان متخصص تاریخ دور صفویه، با دسترسی به پاره‌های سندهای مهم کمپانی‌های هند شرقی، برتقال و بریتانیا و پژوهش درباره آنها، آگاهی‌هایی ارزشمند از ایران در روزگاران صفوی و قاجار ارائه کرده است. این سندها به‌ویژه درباره تجارت و مصرف تریاک و شراب در ایران، وضع قهوه‌خانه‌ها و کوکنارخانه‌ها، یافته‌هایی ارزشمند برای‌مان روایت کرده‌اند که می‌توانست تصویری نو از وضع زندگی اجتماعی در روزگاران یادشده بنمایاند. این

شهر برای مصرف توده جامعه بود. برای تهیه آن، از جوشانده گیاه شقایق کوهی و حبه خشخاش که بهره می‌بردند. مصرف این شربت به اندازه‌ای همه‌گیر شد که بیشتر سیاحان دوره صفوی به آن اشاره کرده‌اند. زان شاردن، جهانگرد فرانسوی از شیفتگی بسیار ایرانیان به مصرف کوکنار سخن رانده است. او همچنین درباره وضع ناگوار و وخیم جسمی کسانی روایت کرده است که این مایع افیونی را در کوکنارخانه‌ها مهیا و مصرف می‌کردند؛ آنها لاغر، رنگ‌پریده، نحیف، معرش و لرزان بودند. جهانگردان دیگری همچون تاورنیه و کمپفر نیز در سفرنامه‌های خود حالت‌های مصرف‌کنندگان این مخدر را توصیف کرده‌اند. حکومت‌التّه در زمان آرامش نسبی کسور و حضور برجالی نیرومند بر مسند کار، گاه باز منع مصرف مخدر در جامعه و بستن کوکنارخانه‌ها می‌کوشید. این تلاش‌ها در زمان شاه عباس یکم صفوی اوج گرفته بود.

شهر برای مصرف توده جامعه بود. برای تهیه آن، از جوشانده گیاه شقایق کوهی و حبه خشخاش که بهره می‌بردند. مصرف این شربت به اندازه‌ای همه‌گیر شد که بیشتر سیاحان دوره صفوی به آن اشاره کرده‌اند. زان شاردن، جهانگرد فرانسوی از شیفتگی بسیار ایرانیان به مصرف کوکنار سخن رانده است. او همچنین درباره وضع ناگوار و وخیم جسمی کسانی روایت کرده است که این مایع افیونی را در کوکنارخانه‌ها مهیا و مصرف می‌کردند؛ آنها لاغر، رنگ‌پریده، نحیف، معرش و لرزان بودند. جهانگردان دیگری همچون تاورنیه و کمپفر نیز در سفرنامه‌های خود حالت‌های مصرف‌کنندگان این مخدر را توصیف کرده‌اند. حکومت‌التّه در زمان آرامش نسبی کسور و حضور برجالی نیرومند بر مسند کار، گاه باز منع مصرف مخدر در جامعه و بستن کوکنارخانه‌ها می‌کوشید. این تلاش‌ها در زمان شاه عباس یکم صفوی اوج گرفته بود.

دولت آیا بر مکان‌هایی مانند قهوه‌خانه‌ها و کوکنارخانه‌ها نظارت داشت؟
بله، زیرا یکی از منابع‌های درآمد دولت به شمار می‌آمدند و از آنها مالیات می‌گرفت. رودی مته، آساری از درآمد قهوه‌خانه‌ها و میزان مالیات دریافتی از آنها در این کتاب ارائه کرده است. او حتی از نمونه‌هایی سخن رانده که آن مکان‌ها به دلایلی تعطیل می‌شدند و این سندها خزانه دولت چه اندازه آسیب می‌رسانده است. دولت به دلیل درآمدهایی که از این مکان‌ها به دست می‌آورد، تا جایی که می‌شد از تعطیلی آنها خودداری می‌کرد؛ هرچند گاه به دلیل مسائل غیراخلاقی در پاره‌ای از آن مکان‌ها، ناچار به تعطیلی آنها روی می‌آورد. قهوه‌خانه‌ها و کوکنارخانه‌ها، مکان‌هایی برای گردهمایی مردم بود، به همین دلیل افراد گوناگونی در آن‌جاها حضور می‌یافتند و گاه درگیری‌ها و ناانجاری‌هایی، جز مصرف مخدر پدید می‌آمد. تریاک در ایران چگونه مصرف می‌شد؟ آیا

شهر برای مصرف توده جامعه بود. برای تهیه آن، از جوشانده گیاه شقایق کوهی و حبه خشخاش که بهره می‌بردند. مصرف این شربت به اندازه‌ای همه‌گیر شد که بیشتر سیاحان دوره صفوی به آن اشاره کرده‌اند. زان شاردن، جهانگرد فرانسوی از شیفتگی بسیار ایرانیان به مصرف کوکنار سخن رانده است. او همچنین درباره وضع ناگوار و وخیم جسمی کسانی روایت کرده است که این مایع افیونی را در کوکنارخانه‌ها مهیا و مصرف می‌کردند؛ آنها لاغر، رنگ‌پریده، نحیف، معرش و لرزان بودند. جهانگردان دیگری همچون تاورنیه و کمپفر نیز در سفرنامه‌های خود حالت‌های مصرف‌کنندگان این مخدر را توصیف کرده‌اند. حکومت‌التّه در زمان آرامش نسبی کسور و حضور برجالی نیرومند بر مسند کار، گاه باز منع مصرف مخدر در جامعه و بستن کوکنارخانه‌ها می‌کوشید. این تلاش‌ها در زمان شاه عباس یکم صفوی اوج گرفته بود.

تند شاه صفوی موجب شد بسیاری از درباریان تریاک را کنار بگذارند. شاه عباس همچنین در سال ۱۰۳۰ قمری مبارزهای گسترده علیه کوکنارخانه‌ها آغاز و نوشیدن آب کوکنار را اکیدا دغفن کرد. به فرمان او در کوچه‌ها و بازار اصفهان جبار زند هرکس آب کوکنار بنوشد، کشته خواهد شد. به شاه عباس گزارش داده بودند سربازان و افراد قزلباش به نوشیدن آب کوکنار اعتیاد یافته و بر اثر آن سست و بی‌حال و به فعالیت‌های نظامی بی‌علاقه شده‌اند. فرمان شاه به تندی اجرا شد. پاره‌ای کوکنارخانه‌ها تعطیل شدند و برخی دیگر با برچیدن بساط تهیه آب کوکنار، ظرف‌ها و اسباب آن را شکسته به کاری دیگر پرداختند. چندی از صدور فرمان نگذشته بود که اثری از کوکنارخانه‌ها در بسیاری شهرهای ایران بر جای نماند؛ هر کس از فرمان سرپیچید، کشته شد. مورخان اما روایت کرده‌اند شاه چون می‌دانست ترک چنین عادتی به آسانی ممکن نیست، شراب‌خواری را که مدتی پیش ممنوع کرده بود، آزاد ساخت و اجازه داد کوکناریان محروم از کوکنار، به جای آن باده نوشند اما نه چندان که مست و بی‌خود شوند. شاه عباس حتی با تنباکو، قلیان، چپق و هرگونه تدخین مخالف بود اما تدخین به اندازه‌ای رواج یافت بود که حتی مخالفت شاه هم نمی‌توانست آن را برچیند. گرچه مصرف موادمخدر و توتون و تنباکو در سراسر دوران سلطنت شاه عباس متداول بود اما با سخت‌گیری و خشوتی که او در واپسین سال‌های فرمانروایی به کار برد، تصور می‌رفت موادمخدر و توتون رونق خود را از دست بدهند و مردم به سبب ترس و وحشت از مجازات‌های سخت، کمتر به سوی اعتیاد به آنها بروند، اما پس از روزگار حکمرانی او، در دوران سلطنت جانشینان نالایق، مملکت به فساد و انحطاط گرایید؛ استعمال مواد مخدر، تدخین و شراب‌خواری از این‌رو بشدت رواج یافت و میان طبقات گوناگون مردم همه‌گیر شد. شدت رواج تریاک، توتون، تنباکو و پاره‌ای دیگر مخدرها را در این دوران از نوشته‌هایی می‌توان دریافت که جهانگردان در سفرنامه‌ها نگاشته‌اند.

بهترین تریاک در روزگار حکمرانی او از ناحیه لنجان اصفهان به دست می‌آمد. مردم باور داشتند با خوردن تریاک نیرو می‌گیرند و آن بودند تریاک بیماری‌هایی چون سرخ را شفا می‌بخشد. خوردن تریاک همچنین در زمان شاه تهماسب یکم به اندازه‌ای میان شاهزادگان و سربان حکومتی رواج داشت که همواره میزانی بسیار از آن در انبارهای شاهی موجود بود. شاه تهماسب در سال ۹۶۳ قمری که شراب‌فروشی را دغفن کرد، تریاک‌های سلطنتی را نیز که به پول آن زمان پانصد تومان ارزش داشت، به تصور آن‌که خوردنش در شرع حرام است، در آب روان حل کرد. دو تن از فرزندان او، سلیمان میرزا و اسماعیل میرزا اما در خوردن تریاک و مشتقات آن افرات می‌کردند. سلیمان میرزا مسئولیتی مهم در خراسان برعهده داشت اما به اندازه‌ای تریاک می‌خورد که شاه او را به قزوین یعنی پایتخت فراخواند تا ترک کند اما او همچنان به خوردن تریاک ادامه داد. اسماعیل میرزا که پس از گذشت پدر، به‌عنوان شاه اسماعیل دوم بر تخت سلطنت نشست، از زمان پدر به خوردن تریاک اعتیاد فراوان داشت و در خوردن مخدرهای گوناگون رایج در آن زمان، راه افراط می‌پیمود. او آن‌گونه که در متن‌های تاریخی آمده است روزی ۴۵ نخود، کمی بیش از ۹ گرم، تریاک خالص می‌خورد. این‌شاه صفوی زمانی کوتاه پس از نشستن بر تخت سلطنت، در پی افراط در مصرف تریاک و ترکیبات آن یا مسومیت بر اثر آنها در جوانی درگذشت. مصرف تریاک، به گونه کشیدن، اما در دوره قاجار در پاره‌ای مناطق شمالی کشور هم‌گیر شد زیرا ساکنان آن‌جاها بر آن بودند این سم برای جلوگیری از بیماری‌هایی که باقی‌مانده تولید می‌کنند، سودمند است. مصرف تریاک در قهوه‌خانه‌های ایران در دوره قاجار آزاد بود. دولت در این دوره تریاک رایگان به قهوه‌چی‌ها می‌داد و در برابر، سوخته آن را از قهوه‌چی می‌خرید. قهوه‌چیان میان‌راهی بر این اساس موظف بودند میزانی مشخص سوخته تریاک در هفته تحویل دهند و گرنه دولت جلوی کارشان را می‌گرفت. این پدیده، تأثیرهای مستقیم و غیرمستقیمی بر زندگی مردم به‌ویژه در میانه‌های دوره قاجار داشت. اعتیاد به خوردن تریاک که از دوره صفویه رواج یافته بود، در روزگار قاجار با چرخشی مهم، به کشیدن تریاک دگرگون شد. پاره‌ای تاریخ‌نگاران و پژوهشگران، آغاز و رواج گسترده این پدیده را از زمان ناصرالدین شاه می‌دانند اما با قاطعیت در این‌باره نمی‌توان دآوری کرد. به نظر می‌رسد

یافته‌هایی نو ارائه داده‌اند. پروفیسور رودی مته، ایران‌شناس سرشناس هلندی، به‌عنوان متخصص تاریخ دور صفویه، با دسترسی به پاره‌های سندهای مهم کمپانی‌های هند شرقی، برتقال و بریتانیا و پژوهش درباره آنها، آگاهی‌هایی ارزشمند از ایران در روزگاران صفوی و قاجار ارائه کرده است. این سندها به‌ویژه درباره تجارت و مصرف تریاک و شراب در ایران، وضع قهوه‌خانه‌ها و کوکنارخانه‌ها، یافته‌هایی ارزشمند برای‌مان روایت کرده‌اند که می‌توانست تصویری نو از وضع زندگی اجتماعی در روزگاران یادشده بنمایاند. این

یافته‌هایی نو ارائه داده‌اند. پروفیسور رودی مته، ایران‌شناس سرشناس هلندی، به‌عنوان متخصص تاریخ دور صفویه، با دسترسی به پاره‌های سندهای مهم کمپانی‌های هند شرقی، برتقال و بریتانیا و پژوهش درباره آنها، آگاهی‌هایی ارزشمند از ایران در روزگاران صفوی و قاجار ارائه کرده است. این سندها به‌ویژه درباره تجارت و مصرف تریاک و شراب در ایران، وضع قهوه‌خانه‌ها و کوکنارخانه‌ها، یافته‌هایی ارزشمند برای‌مان روایت کرده‌اند که می‌توانست تصویری نو از وضع زندگی اجتماعی در روزگاران یادشده بنمایاند. این

دو گونه مکان در میدان نقش جهان در دوره شاه عباس یکم صفوی برای تفریح مردم وجود داشت: یکی، کوکنارخانه بود که مردم در آن چای شیره تریاک می‌خورند، زیرا کشیدن تریاک در آن روزگار چندان رواج نداشت و بیشتر، آن را می‌خورند. قهوه‌خانه، مکان دیگر بود که مردم در آن چای‌مان‌شان را می‌گذرانند. قهوه‌خانه‌های دوره صفوی درواقع گونه‌ای کباب‌ه به شیوه ایرانی بود که مراسم خاص در دوره صفوی، به احتمال زیاد در زمان سلطنت شاه تهماسب در شهر قزوین پدید آمدند. این مکان مهم اجتماعی در زمان شاه عباس یکم در شهر اصفهان گسترش یافت. قهوه‌خانه همان گونه که از نامش برمی‌آید، در آغاز جای قهوه‌نوشی بود. گیاه چای با آمدن به ایران و کشت در پاره‌ای منطقه‌های شمالی و ذائقه‌پذیری طعم چسالی دم‌کرده در میان مردم، کم‌کم جای قهوه را در قهوه‌خانه گرفت. چای‌نوشی از نیمه دوم سده سیزدهم هجری در قهوه‌خانه‌ها رواج یافت اما نام قهوه‌خانه همچنان بر آنها برجا ماند. زمین برای گسترش قهوه‌خانه در شهرهای بزرگ همچون تهران، در دوره قاجار به‌ویژه دوره پادشاهی ناصرالدین شاه فراهم شد. قهوه‌خانه با ریشه گرفتن در متن جامعه و میان توده و گسترش در شهرها توانست به گونه یک واحد فعال صنفی با کارکرد ویژه و مشخص فرهنگی-اجتماعی خود را بنمایاند. پیش از باگرفتن قهوه‌خانه‌های همگانی در شهرهای ایران، ابدارخانه‌هایی در دربار پادشاهان صفوی بود که در آن چای قهوه هم‌کار کرده، به درباریان و مهمانان‌شان می‌نوشاندند. شغل قهوه‌چی گری نیز همراه با رسم قهوه‌بزی در دربار صفوی پدید آمد و از مناصب مهم

افزون بر قهوه‌نوشی، چه تفریح‌ها و سرگرمی‌های دیگری در قهوه‌خانه وجود داشت؟
حیواناتی مانند خرس و مار در قهوه‌خانه‌ها وجود داشت که با آنها معرکه می‌گرفتند. نمایش رقص زنان از آن‌جا که ممنوعیت و محودیت نسبی و عرفی در ایران آن روزگار داشت، آلات موسیقی نیز در این‌میان به کار می‌آمد. قهوه‌خانه بدین ترتیب مکانی مهم برای وقت‌گذرانی به‌ویژه عصر و شب‌هنگام بود. قهوه‌خانه‌ها افزون بر قهوه که بعدها در دوره